

arenaidé
Oktober 2023

Örjan Nyström

LO och arbetarrörelsens kris
En historisk bakgrundsteckning

Efterskrift till boken
*LO och arbetar-
rörelsens kris*

Örjan Nyström

arenaidé

Efterskrift till boken LO och arbetarrörelsens kris

Arena idé

Stockholm 2023

©Arena idé och Örjan Nyström

Omslagsfoto: Kiwihug på Unsplash

Rapporten kan laddas ner från www.arenaide.se/rapporter

Författarpresentation

Örjan Nyström arbetade som utredare vid LO Göteborg och har tidigare varit förtroendevald inom Statsanställdas förbund/Seko. Han har skrivit flera böcker om arbetslivets och arbetarrörelsens utveckling.

INLEDNINGSVIS

LO:s roll har spelat en perifer roll i den breda vänsterns debatt om arbetarrörelsens kris. Där har fokus nästan helt legat på arbetarrörelsens politiska gren – partiet och de socialdemokratiska regeringarna. Att råda bot på detta var motivet för min bok, liksom för dess inriktning på en historisk bakgrundsteckning. En hel del okunskap råder för övrigt om LO:s betydelse för arbetarrörelsens efterkrigshistoria i stort.

En bild av den egna historien är grundläggande för en rörelsens självuppfattning, och därmed också för dess framtidssyn. Här finns ett hål i dagens debatt att fylla upp.

I största korthet tecknar boken bilden av LO:s historia under 1900-talets andra hälft som en lång vågrörelse genom upp- och nedgång och omorientering. Mitt avstamp är det sena 30-talet. Då stakade ledande företrädare ut en ny väg för vad en facklig organisation skulle kunna vara och vilken roll den skulle kunna spela. Jag refererar till en skrift av Albin Lind från 1938 som ger särskilt tydligt uttryck för innebörden av detta fackliga nytänkande. Sedan en ursprunglig lokal förankring hade rörelsens tyngdpunkt förflyttats yrke och bransch och därmed förbundsivån. Nu måste solidariteten vidgas genom att LO erövrar en ställning och en legitimitet som företrädare för arbetarklassen som helhet, menade Lind. Men de ljusa perspektiv för en utveckling av den sociala reformpolitiken som öppnats på 30-talet reste kravet på ytterligare en utvidgning i den fackliga solidaritetens räckvidd. LO måste också erövra rollen som företrädare för en bredare samhällssolidaritet, dvs axla ett eget ansvar som oberoende klassorganisation för landets långsiktiga omvandling. LO måste bli en självständig *politisk* kraft i samhället.

Det är mot dessa målsättningar jag velat mäta LO-organisationernas senare utveckling. Blev det som Albin Lind m fl tänkte? Hur ser det ut idag?

Under tiden fram till 70-talets slut nådde man långt på den vägen, och detta avspeglades i ett betydande inflytande för LO både i arbetarrörelsen och samhället som helhet. På det idépolitiska området var den mest avgörande landvinningen den så kallade Rehn-Meidnerska modellen och dess analys av den kapitalistiska strukturomvandlingen och hur man skulle kunna knyta an sina politiska strävanden till den. Särskilt i Meidners fall rymde denna ansats tankar om en långsiktig förändring av maktförhållandena i samhället som helhet.

Under trycket av ökande ekonomisk turbulens och förändringar i den kapitalistiska strukturomvandlingen och klassförhållandena bröts denna position på 80-talet. Ur aktörsperspektiv tog det sig uttryck i arbetsgivarnas beslutsamma inriktning på att "kortslua fackföreningssystemet", som SAF:s ordförande Nicolin uttryckte det,

genom en radikal decentralisering av partsförhållandena. Samtidigt började den socialdemokratiska regeringen mer och mer utforma sin politik utifrån nya värderingar, kort uttryckt i en anpassning till en marknadsfundamentalistisk inriktning i tidens nyliberala anda. Mer och mer genomfördes den denna nya inriktning utan att konsultera LO, som trängdes ut från sin tidigare roll som idégivare och självständig politisk kraft i arbetarrörelsen. Den treparts-konstellation som den så kallade svenska modellens historiska kompromiss mellan arbete och kapital undergrävdes. LO gick från att ha varit en policyskapare till att bli en policymottagare.

Bidragande till detta var att arbetarrörelsen som helhet stod ideologiskt försvagad efter misslyckandet med försöken att överbrygga 70-talskriserna med en expansiv finanspolitik, samtidigt som LO:s politiska offensiv med kulmen i löntagarfonds-förslaget gått i kvav och arvet från den Rehn-Meidnerska ansatsen blivit allt svårare att axla. Den nya socialdemokratiska inriktningen på regeringspolitiken mötte inga tydliga och kraftfulla alternativ i arbetarrörelsens debatt. Sedan kom den djupa 90-talskrisen.

Jag har försökt berätta om detta skede på ett nyanserat sätt och undvika en historieskrivning i form av domslut i efterhand. Jag menar att om syftet är att *förstå* historien måste man försöka se hur det såg ut genom det förflutnas glasögon – sätta sig in i det förflutnas erfarenhetsrum och framtidshorisont, för att låna ett uttryck från den tyske historikern Reinhart Kosellek.

Hur reagerade då LO på att parterna i den historiska kompromissens trepartssystem vände fackföreningsrörelsen ryggen, samtidigt som strukturuomvandling och fördjupad kris gjorde terrängen allt svårare att överblicka? Mitt svar är att LO gick in i ett nytt skede och genomförde ännu en omorientering. Gradvis och smygande övergavs den definition av den fackliga organisationens gränser som Albin Lind formulerade i slutet av 30-talet. Man gled bort från ambitionen att axla rollen som företrädare för arbetarklassen som helhet. Institutionellt skedde detta genom att hela tyngdpunkten i rörelsen flyttades tillbaka till förbunds-nivån. Och man övergav ambitionen att som politisk kraft företräda ett långsiktigt samhällsintresse. Istället ställdes medlemsintressena som arbetsmarknads-part på respektive organisationsområde i centrum.

Jag har kallat detta skifte som ett "back to basics" vad gäller vad en facklig organisation är och kan vara. Så vände tidens våg ännu en gång och den konstellation som då formades har i stort sett varit bestående.

Utan att gå närmare in på dagens debatt vill jag hävda att detta är ett avgörande inslag i arbetarrörelsens kris, och att en central kraft för att komma ur denna kris måste bestå i att LO och förbunden återigen ställer

sig uppgiften att förverkliga den utvidgning av den fackliga solidariteten som Albin Lind förespråkade 1938, fast i en ny tid med nya utmaningar.

*

Man kan tycka att arbetarrörelsens moderna historia är tillräckligt väl penetrerad i olika forum, inklusive forskningen. Men historieskrivningen befinner sig hela tiden i omarbetning och omskrivning. Det upptäcks nya aspekter som ställer delar av den för tillfället etablerade versionen i ett annorlunda ljus. Drivkraften för en sådan återkommande omskrivning må ha olika orsaker och arenor, alltifrån en "forskningsintern" diskussion till den aktuella samhällsdebattens och samhällsutvecklingens frågor och dilemman. I mitt fall var det förstas mest det senare: boken är en historieskrivning i direkt anslutning till den pågående debatten om arbetarrörelsens kris. Som inslag i en idépolitisk debatt renodlar och förenklar jag naturligt nog bilden av historien i syfte att främja den "synvända" som jag vill åstadkomma. Desto viktigare blir det att genom förnyad forskning och diskussioner närmare undersöka den bild jag ger, nyansera, vederlägga den där så erfordras, och förhoppningsvis fördjupa den.

I det följande linjerar jag upp några punkter där jag menar det kan vara fruktbart att ta itu med ett sådant fördjupningsarbete.

*

1.

Två mer allmänna utgångspunkter för min "historierevision" anges i bokens inledande kapitel. Dels strukturperspektivet och strukturpolitikens betydelse för den socialdemokratiska reformismens utveckling, dels min tolkning av det som lite diffust omtalas som "den svenska modellen". Båda dessa teman berör synen på Sveriges "Sonderweg" jämfört med den reformistiska arbetarrörelsen på kontinenten under perioden från 30-tal till 80-tal.

Betoningen av strukturperspektivet och strukturpolitiken betyder att jag vill tona ner den "keynesianska" traditionens vikt i arbetarrörelsens ekonomisk-politiska tradition. Att väcka liv i den makroekonomiska stabiliseringspolitiken med tonvikt vid generella efterfrågestimulanser, företrädesvis via finanspolitiken men också via penningpolitiken, har i den hittillsvarande kritiska idédebatten spelat en huvudroll. Detta både som medlet att utjämna konjunktursvängningarna och upprätthålla sysselsättningen (den klassiska versionen), men också för att säkra den av sänkt skattekvot och stigande anspråk alltmer pressade finansieringen av

välfärdspolitiken. På senare tid har dess betydelse dessutom lyfts fram för att säkra nödvändiga investeringar i klimatomställningen.

Mer kritiskt diskuterande analyser av vad den makroekonomiska politiken haft för faktisk betydelse, både före och efter omsvängningen på 80-talet och länge tillbaka i 1900-talets historia, har varit tunnsådda. Jag tror en sådan analys kan väcka en del frågor. Har inte dess betydelse för samhällsutvecklingen alltsedan 30-talskrisen överdrivits? Har inte den breda vänsterns tilltro till de makroekonomiska styrinstrumenten blivit alltför stark? Spelar det makroekonomiska perspektivet en roll i dagens debatt om reformistisk förnyelse som skymmer andra perspektiv? Finns här inte ett moment av mirakelmedicin för att lösa komplicerade samhällsproblem?

Jag är förstås medveten om att det är kontroversiellt att bara resa sådana frågor, vilket kräver nyanseringar.

Det kan verka som att jag helt och hållet avfärdar makroekonomiska styrinstrument som användbart ekonomisk-politiskt redskap i en progressiv samhällsömdaning. Det är emellertid inte min uppfattning eller avsikt. Vad jag i en teckning av den historiska bakgrunden till arbetarrörelsens kris vill markera mot är den helt dominerande *tonvikt* i analysen som makroekonomiska perspektiv givits och ges. Jag har velat skifta denna ensidiga tyngdpunkt mot ett mer allsidigt synsätt där strukturomvandlingen och strukturpolitiken – förr och nu - *ges större plats*.

Detta betyder ett större reformpolitiskt fokus på förhållandena och förändringarna i produktionssystemet i vid mening. Det handlar om sådant som utvecklingen av produktiviteten, investeringarnas inriktning, innovations- och teknikutvecklingen och förändringarna i företags- och arbetsorganisationen – allt med omfattande effekter på klasstrukturen och möjligheterna till demokratiskt inflytande. Det handlar sist men inte minst om utvecklingen av humankapitalet – samhällets förmåga att mobilisera och utveckla de mänskliga resurserna.

Jag är naturligtvis medveten om att det inte finns några vattentäta skott mellan dessa båda ansatser. Den makroekonomiska politiken kan ges en bidragande roll också på det strukturpolitiska området, åtminstone potentiellt. Men min uppfattning är att dess betydelse och potential förtjänar att tonas ner en hel del jämfört med hur den idag dominerar vänsterns ekonomiska tänkande.

Den "keynesianska" tolkningsramens dominans i vänsterdebatten skymmer dessutom förståelsen för hur kapitalismens utveckling förändrat förutsättningarna. Restriktioner och svårigheter för den nationella makroekonomiska politiken att verka har ökat under villkoren från en globaliserad och finansialiserad kapitalism.

Men det finns också en ideologisk dimension som är viktig i en reformistisk idédebatt. Den makroekonomiska blicken riktar helt och

hållet strålkastaljust mot statsapparaten, och därtill dess översta nivåer där de penning- och finanspolitiska spakarna hanteras. I en reformistisk strategidebatt är den på så sätt ett utflöde av en utpräglats statscentrerad logik i synen på samhällets omvandling. I det avseendet hänger den makroekonomiska slagsidan samman med den nämnda inriktningen mot parti och regering som dominerar arbetarrörelsens krisdebatt, samtidigt som LO som oberoende klassrörelse placeras i skuggan.

Det strukturpolitiska perspektivet riktar strålkastaren åt annat håll – mot vad som händer på samhällets ”golvnivå”, i produktionen, verksamheterna, arbetets värld, som också är fackföreningsrörelsens värld.

Den ”keynesianska” traditionens numera starka anknytning till finansieringen av välfärdssystemen har också givit vänsterdebatten en stark tonvikt mot fördelningspolitik. Den knyter på så vis an till den form av socialistisk samhällskritik som riktar elden mot kapitalismens ojämlikheter vad gäller vad människorna *har*. Strukturperspektivet är mer inriktat mot vad människorna *gör* och vad de *kan göra*; i ett större perspektiv mot vad det ekonomiska systemet förmår producera på ett hållbart sätt; hur samhället förmår ta i bruk och öka sin produktiva potential på maximalt effektivt och resursbesparande sätt; hur maktfrågorna utvecklas i de arbetande människornas vardag. Allt detta är frågor som den makroekonomiska teoribildningen enbart ytligt berör.

Det strukturpolitiska perspektivet knyter på så sätt an till en idag undanskymd sida av den socialistiska tanketraditionen. Fördelningsfrågorna delades där plats med en kritik mot sådant som den kapitalistiska kapitalackumulationens anarkiska karaktär; irrationell kapitalallokering; felrationiseringar, slöseri och kortsiktiga vinstintressen; auktoritära sätt att leda och fördela arbetet; ointresse för alla samhälleliga behov som inte kan göra sig gällande som betalningskraftig marknadsefterfrågan.

Att fördelningspolitiken ställts i centrum i den kritiska debatten samtidigt som produktionssfären har kommit i skymundan beror också på att vad som länge varit en beståndsdel i den socialistiska reformismen hamnar i skuggan – att utveckla former för kollektiv kapitalbildning och vidgad ekonomisk demokrati. En avgörande idépolitisk förändring under 80-talet var just att detta ämne mer eller mindre försvann från vänsterns dagordning. Här finns förvisso en hel del negativa lärdomar att hämta från 1900-talets planekonomiska projekt. Men i avsaknad av en fördjupad analys av dessa erfarenheter i ljuset av dagens samhällsekonomiska problem har socialdemokratins ekonomiska politik lämnats med ett påvert arv. Vägen har öppnats för en inskränkt kameral krishantering som ekonomisk-politisk regeringspraxis.

2.

Det alltmer snedvridna förhållandet mellan makroekonomisk politik och strukturpolitik i den breda vänsterns idédebatt har mycket nära samband med det andra tema jag är inne på i bokens inledning – min förståelse av begreppet ”den svenska modellen”. Om man frigör sig för de suddiga och motsägande tolkningarna av detta begrepp och koncentrerar uppmärksamheten på den svenska modellen som *maktfördelningssystem* hamnar vi i mitt huvudtema: de förändringar som skett i relationer och roller mellan arbetarrörelsens politiska och fackliga gren – mellan LO och partiet, liksom hur globaliseringen förändrat arbetsgivarnas positioner.

I det ljuset är det centrala och systemavvikande i den svenska modellen den maktförskjutning åstadkoms genom att fackföreningsrörelsen erövrade en plats som en självständig aktör inom den offentliga maktsfären och näringslivet. På det konkreta planet skedde det genom sådant som kollektivavtalssystemets utveckling och lönebildningen, ”korporatiseringen” av delar av myndighetsorganisationerna, den dispositiva utformningen av delar av lagstiftningen och mer allmänt ställningen som konsulterad part i den socialdemokratiska regeringspolitikens utformning. Strukturellt var naturligtvis den långa perioden av full sysselsättning/hög allmän arbetskraftsefterfrågan betydelsefull.

En avgörande förutsättning för LO:s plats vid maktens bord var LO:s eget strategiska val att bli en politisk kraft utöver den fackliga verksamhetens traditionella begränsningar. Genom den socialdemokratiska regeringens stöd för en sådan roll från slutet av 30-talet anträdde en väg där LO under flera decennier kunde fungera som politisk referent och idépolitisk kraft på ett sätt som skiljer den från andra sårintressen, lobbyorganisationer och opinionsbildande organ, liksom från andra fackliga rörelser utanför Norden.

Denna den svenska modellens ”sonderweg” fick en bred tillämpning under perioden från 40-talet till 70-talets slut. Sedan dess har systemet som jag var inne på gradvis och bit för bit avvecklats, till slut genom att även LO i en alltmer pressad situation backade tillbaka till en mer inskränkt och opolitisk position där den tidigare periodens utvidgade solidaritetsband försvagades. En viktig bidragande faktor var förstås också den växande tjänstemannarörelsens ökade specifika vikt på arbetsmarknaden – en del av fackföreningsrörelsen som aldrig funnit/givits någon tydlig roll i den svenska modellens trepartssystem.

Men hela denna historia har också en ideologisk djupdimension som bara berörs i förbigående i boken. Den berör socialdemokratins karaktär som social reformkraft i samhället.

På 1920-talet utvecklades den reformistiska strategin genom framväxten av ett funktions socialistiskt perspektiv. Vanligen omtalas detta som om det enbart handlade om att privategendomens avskaffande ("socialiseringsfrågan") avskrevs från den programmatiska dagordningen och ersattes av en inriktning på att inskränka privategendomens dispositionsrätter. Men på samma gång väcktes nya perspektiv på det sociala reformfältet. Det skulle inte längre begränsa sig till ett defensivt skydd mot exploatering och socialt lidande. Även de sociala reformerna skulle kunna bidra till en maktförskjutning mellan arbete och kapital, framförallt genom att öka lönarbetarnas "självförsörjningskapacitet" i förhållande till kapitalets makt över människors väl och ve (den så kallad dekommodifieringen av arbetskraften). Därtill kommer att den tillväxt av den offentliga sektorn som den sociala reformpolitiken innebar öppnade en potential för drivkrafter och driftformer i samhällsekonomin som kunde styras av andra krafter än den privata kapitalackumuleringen. Själva tillväxten av den offentliga sektorns andel av BNP i sig skulle i denna mer utvecklade version av den funktions socialistiska logiken kunna innebära att de privata kapitalintressenas maktställning i samhället försvagades. Så skedde också under efterkrigstiden.

I det perspektivet framstår förändringar i synen på den offentliga sektorns och välfärdspolitikens roll i samhällsutvecklingen på 80- och 90-talet som att den socialdemokratiska ledningen övergav det funktions socialistiska perspektivet och rentav aktivt började motverka det.

*

I 20-talets debatt, exempelvis i Nils Karleby's klassiska bok "Socialismen inför verkligheten", nämndes visserligen folkrörelsernas betydelse och den ökade "delaktighet" som de skulle kunna förverkliga. Men det skedde mest i förbigående. Fackföreningsrörelsen och kollektivavtalssystemets utbredning och fördjupning hade egentligen inledningsvis ingen given plats i funktions socialismens samhällsreformistiska perspektiv. LO stod till en början utanför det mesta av dåtidens socialiseringsdebatt, med dess fokus på egendomsförhållandena och senare välfärdsreformernas potentiellt systemförändrande roll.

Detta förändrades då LO i slutet av 30-talet tog ställning för en utvidgning av den fackliga solidaritets gränser som reste mer *politiska* anspråk på den fackliga verksamheten. Ett sådant gränsöverskridande, samhällspolitiskt perspektiv på fackföreningens verksamhet omsattes omedelbart i praktiken i anslutning till 40-talets livliga reformistiska idédebatt: Det skedde genom engagemanget i framtagandet av Arbetarrörelsens Efterkrigsprogram och inrättandet av en särskilda

utredningsavdelning i LO. Där gavs inriktningen på långsiktig samhällsförändring konkret innehåll i den Rehn-Meidnerska modellen.

Så blev fackföreningsrörelsen en aktiv och drivande kraft bakom utvecklingen av det funktionssocialistiska perspektivet på politiken, markerad av den idépolitiskt oerhört inflytelserika serien av LO-rapporter till kongresserna under 50–70-talen. Det funktionssocialistiska perspektivet fick en tredje dimension, vid sidan av synen på äganderättens gränser och de sociala reformernas systemförändrande potential. Dess blickfång vidgades till att omfatta också synen på strukturuomvandlingen, produktionens och arbetets värld och därmed fackföreningsrörelsen som systemförändrande kraft.

Denna maktpolitiska dimension av den svenska modellen som jag velat framhålla handlade alltså inte bara om institutionella förändringar. LO:s ställning som part vid maktens bord fick också ett ideologiskt innehåll. Den förverkligades genom att fackföreningsrörelsen under flera decennier förmådde forma och rikta in sig mot en långsiktig *helhetssyn* på samhällsutvecklingen.

Att denna dimension försvunnit genom trepartskompromissens upplösning på 80-talet är en helt central faktor bakom arbetarrörelsens kris.

3.

Folkrörelseaspekten och mer specifikt LO:s särskilda roll i den svenska modellens historia förtjänar alltså att uppmärksammas mer, inte bara i synen på arbetarrörelsens historia utan också på ett djupare ideologiskt plan. Här antyds nämligen en utväg ur det klassiska "statssocialistiska" dilemma som arbetarrörelsen brottats med alltsedan man började acceptera ministersocialismen för drygt hundra år sedan.

Detta ställningstagande innebar efter den allmänna rösträtten att man fick en parlamentarisk dominansställning som gjorde att man, åtminstone potentiellt, blev ett "statsbärande" parti (som det numera heter). Som sådant axlade man ett dubbelt ansvar. Ställningen som företrädare för en reformistisk arbetarrörelse måste nu förenas med ett ansvar för den kapitalistiska ackumulationsregimens bestånd och tillstånd (man måste bli "regeringsduglig", som det numera heter). Man måste hitta vägar för att balansera rollen som statsbärande, regeringsdugligt parti med rollen som systemförändrande reformkraft i funktionssocialistisk anda. Idealet måste bli att finna sådana lösningar på kapitalismens aktuella problem och kriser som samtidigt kunde fungera som hävstänger för en maktförskjutning mellan arbete och kapital, för demokratisering och ökad jämlikhet. Det var oförmågan att klara den balansen som på 80-talet ledde till att man de facto övergav det funktionssocialistiska perspektivet.

En nödvändig (om än inte tillräcklig) förutsättning för att kunna bära ett sådant dubbelt ansvar är att arbetarrörelsens verkliga eller potentiellt statsbärande gren förmår bygga starka band av samverkan, ömsesidiga konsultationer, anpassningar, konfliktlösning och tillitsfulla relationer till brett förankrade folkrörelser. Förhållandet till LO såsom arbetarklassens företrädare blir särskilt viktigt, dels genom den anknytning till arbetslivet, produktionen och strukturomvandlingen som LO är bärare av, dels genom den särskilda tyngd LO som klassorganisation har för att formulera en politik för ökad jämlikhet och demokratisering.

Detta är en nödvändigtvis ömtålig relation som måste vårdas och värnas och fördjupas i trots mot de påfrestningar det innebär. Denna omsorg är naturligtvis en ömsesidig förpliktelse. Försvagas den från ena sidan undermineras den också från andra sidan. Detta motsatsfyllda tryck utsatte arbetarrörelsen för växande påfrestningar alltsedan 70-talets reformoffensiv, under "rosornas krig" på 80-talet och dess fortsättning i skuggan av 90-talskrisen.

Jag ansluter mig här till den från flera ledande LO-representanter framförda uppfattningen att den konfliktfyllda situation som därmed skapades bottnade i "nyliberaliseringen" av socialdemokratiska regeringspolitiken och den påfrestning på de fackligt-politiska relationerna som den ledde till. LO:s reaktioner på detta var vacklande, men mynnade så småningom ut i den allmänpolitisk reträtt jag skrev om ovan – "back to basics". LO avpolitiserades och utgör allt mindre av den självständiga roll som idégivare för en långsiktig samhällsomvandling som man fyllde under perioden 40-tal till 80-tal.

På så sätt har under de senaste 30–40 åren skapats en situation där arbetarrörelsens politiska gren förvandlats till ett hårt trängt socialliberalt parti, samtidigt som LO blivit en kraftigt försvagad organisation där förbunds- och branschbaserade särintressen alltmer gjort sig gällande på bekostnad av en klassmässigt baserad sammanhållning kring en långsiktig politik.

Detta är som jag ser det den centrala beståndsdel i arbetarrörelsens kris.

4.

Även om boken såsom "historieberättelse" har sin tyngdpunkt på aktörsplanet finns naturligtvis starka strukturella orsakssammanhang bakom skeendet.

Ett sådant sammanhang är klassamhällets förändring. Tillväxten av medelklassbaserade tjänster har gjort att tjänstemannaorganisationerna blivit större och har högre organisationsgrad än LO-organisationerna, med andra värderingar och annorlunda social bas för sitt agerande.

Men klassamhällets förändringar genom tjänste- och servicebranschernas tillväxt har också förändrat LO:s sociala bas. Den har blivit mer fragmenterad på ett sätt som även internt utsätter sammanhållningen – klassolidariteten – för påfrestningar. En växande medlemsandel utgörs idag av offentliganställda. Kommunal är LO:s största medlemsförbund, och undersköterskorna dess största yrkesgrupp. Det har vidare skett en framväxt av halvt utanförstående grupper av kort- och deltidsanställda, bemanningspersonal och så kallade gig-arbetare som eroderat löntagarkollektivet underifrån.

Andelen små arbetsplatser med svaga eller obefintliga fackliga förtroendevalda och grundorganisationer ökar, liksom den illegala arbetsmarknaden med migranter, arbetskraftsimport och utstationerad EU-personal. LO-fackens klassiska roll som värnare av medlemskollektivet mot underbudskonkurrens blir allt svårare att upprätthålla. Den växande floran av studier av denna utveckling ägnas åt villkoren på de "informaliserade" periferierna på arbetsmarknaden *i sig*. Man borde också uppmärksamma hur förhållandena på dessa delar av arbetsmarknaden sprids även till de "formella" i centrum. Vad som avtecknar sig är en allmän brutalisering av arbetsvillkoren, även om den lyckligtvis idag delvis bromsas av den utbredda bristen på arbetskraft.

Klassamhällets förändringar har gjort att LO i en värld av branschbaserade särintressen fått allt svårare att legitimera och värna sin forna ställning som samlad, politiserad klassorganisation. Huvudorganisationerna (såväl LO som TCO och SACO) har försvagats och marginaliserats. Strukturella och institutionella förändringar har samverkat för att försvaga klassidentiteter och -solidariteter. Istället har yrkes-, bransch- och till och med företagsbaserade tillhörigheter tagit allt större plats i hur människor orienterar sig i samhällshierarkierna, samtidigt som de mer marginaliserade grupperna tilldelats en utanförstående "underklassposition".

Att arbetarklassens storlek i rent ekonomisk-statistisk mening är oförändrad har inte ändrat denna upplösning av ett sammanhållet LO-kollektiv. "Klass" är inte bara ett ekonomisk-statistiskt fenomen med mätbara gränser utifrån ställning i produktionen, fördelningssystem, ekonomisk exploatering, konsumtion eller auktoritet. "Klass" är också något man "gör", något man *formar* genom identitet, tillhörighet, mobilisering, organisation och gemensam kamp. "Klasstillhörighet" skapas och omskapas beroende på hur olika sociala grupper urskiljer gemensamma intressen och kämpar för dem i relation till andra kollektiv och institutioner i samhället. Aktörerna i klassamhället "klassificeras" inte bara av den ekonomiska strukturen, de är också "*klassificerande*", inte minst genom val av organisations- och mobiliseringsstrategier och de tillhörigheter och gemenskaper som de formar. Inte minst är det

avgörande hur människors *representationsformer* förändras. För att samla och organisera ett fragmenterat klassamhälle krävs att såväl institutionella som ideologiska/kulturella krafter förmår synliggöra det större kollektiv människor ingår i, knyta dem samman och definiera dem i relation till andra, vare sig det handlar om intresse motsättningar eller allianser.

Klassamhällets *representationssystem* har förändrats när arbetar- som tjänstemannaorganisationerna upplösts i yrkesgrupper, bransch och företagskollektiv och det samtidigt växt fram betydande grupper av utanförställda i såväl avtals- som trygghetssystemen. Detta är långt ifrån en enbart strukturell förändring av klassamhället.

*

På en djupare strukturell analysnivå kan man förstås inte bortse från *systemperspektivet* – det kapitalistiska samhällets omvandlingar under dess senaste strukturcykler, med globalisering av arbetsmarknad och produktionsorganisationer, den digitala teknikens verkningar och finansialiseringen. Inte heller det ämnet går jag närmare in på i boken, även om det är ett område som aldrig tillåtit ta den plats det förtjänar i arbetarrörelsens idédebatt.

Men en sak är värd att beakta i sammanhanget: ju mer vikt man tillmäter sådana ekonomisk-historiska och ekonomisk-strukturella faktorer i diskussionen om arbetarrörelsens kris, desto svårare blir det att undvika frågan: var dess stora framgångar som social och demokratisk reformkraft på 1900-talet en produkt av *ett historiskt undantagstillstånd* – en speciell ekonomisk, politisk och kulturell konjunktur som inte längre är för handen? (hit kan förstås fogas också politiska faktorer som "hotet från kommunismen" under dessa decennier).

Den frågan kan naturligtvis inte besvaras, och i en politisk-strategisk analys kanske den rentav inte egentligen hör hemma över huvud taget. Den vetter ju mot deterministiska synsätt där samhällsutvecklingen tänks följa en egen logik som inte låter sig påverkas av olika "aktörsrecept".

Men det finns ändå ett skäl att resa det "radikalstrukturella" systemperspektivet som en slags bakgrundskuliss i idédebatten. Insikten i att arbetarrörelsens framgångar varit mer eller mindre beroende av speciella förhållanden i en förgångna tid ger debatten om arbetarrörelsens kris en speciell klangbotten. Där kan den fungera som en varningssignal: vägen framåt kan inte utan vidare formuleras utifrån någon form av återgång till gamla framgångsrecept, tanke- och förståelsemönster. Det har mycket länge funnits starka drag av ett slags ideologisk nostalgi i arbetarrörelsens självsyn och referensramar. Istället måste större rum ges för en öppen och nyfiken blick på en ny tids hinder

och möjligheter. Detta gäller såväl dess politiska som dess fackliga gren. Men detta kan inte uppnås genom retoriska talepunkter om "framtidspartiet". Det kräver en långsiktig analys av hur pågående samhällsförändringar möjliggör eller omöjliggör en progressiv samhällsförändring.

*

5.

Hur skulle då en fortsatt diskussion kring de frågor – såväl historiska som idépolitiska – som boken vill resa kunna se ut? Det finns åtminstone två huvudspår att följa.

Det första handlar om historieskrivningens sanningsanspråk. Min bok bygger oundvikligen på en bräcklig grund. Framställningen baserar sig (förutom på egna mångåriga erfarenheter av verksamhet inom fackföreningsrörelsen) på sekundärlitteratur. Även som sådan är läsningen långtifrån heltäckande, mot bakgrund av omfånget i det material som står till förfogande. Några arkivstudier på empirisk nivå har jag inte ägnat mig åt, och jag är heller inte rustad att utföra sådana på ett kompetent sätt. Jag är ingen forskare.

Men så långt har jag funnit att en hel del frågor och perspektiv jag reser är ofullständigt behandlade i den tillgängliga vetenskapliga litteraturen. En uppenbar brist är att utvecklingen i arbetarrörelsens fackliga och politiska grenar nästan överallt studerats var för sig, som en parallell historia där de ömsesidiga relationerna – arbetarrörelsen *som helhet* betraktad – kommit i skymundan. Detta har inneburit att å ena sidan LO:s inflytande på den reformistiska politiken underskattats i den tidigare fasen av efterkrigshistorien, å andra sidan att betydelsen för arbetarrörelsen av LO:s förvandling till en väsentligen reaktiv kraft ("policymottagare") i den senare underskattats. Att närmare följa denna historiska vågrörelse på den empiriska nivån måste vara en viktig fråga för forskningen, både för att förstå historien och hur dessa konstellationer ser ut idag.

Jag skulle kunna tänka mig att frågeställningen reser en del svårigheter för forskningen. Mycket av de relationer som intresserar mig torde ha utvecklats på en mer informell nivå som bara delvis är tillgänglig via protokoll och formella beslut. Vittnesmål från dem som "var med" är antingen omöjliga av åldersskäl eller lider av de brister som uppenbarats i de intervjuer och minnestexter som publicerats. Alltför mycket av det som sägs är styrt av ett intresse av att försköna eller släta över, där det inte helt enkelt handlar om att man inte är alldeles klar över vad som hänt och

behöver forskningens hjälp (om man nu är ödmjuk nog att ta emot den) som fäste för minnet.

Ett annat forskningsspår skulle kunna vara att närmare studera de strukturella förändringarna jag var inne på i den förra punkten, som ramat in möjligheter och hinder i arbetarrörelsens verksamhet såväl på det fackliga som det politiska området under strukturuomvandlingen från 70-tal till nutid.

Vi saknar fortfarande en tydlig *helhetsbild* av denna utveckling, så tydlig att den kan läggas till grund för en mer långsiktig strategi där vi med öppna ögon kan finna utvägar att förvandla strukturuomvandlingen från hinder till språngbräda för progressiva reformer.

Ett tredje forskningsområde är fördjupade analyser av klassamhället. Den offentliga jämlikhetsdebattens upptagenhet av inkomstfördelningen har lett till endimensionella synsätt som kommit att skymma en öppen och vidsynt blick på de olika ekonomiska, sociala och kulturella sorteringsystem varigenom samhället idag faller isär. Här har mycket skett i den vetenskapliga diskussionen om hur klassamhället gestaltats och hur dess förändringar kan förstås. Vänsterns marxistiska arv med dess tyngdpunkt i ekonomiska fördelnings- och exploateringssystem har kompletterats och fördjupats av en omfattande sociologisk och socialpsykologisk forskning på ett sätt som haft svårt att tränga in i vänsterns samhällssyn och samhällsdebatt där förenklade slagord om "ekonomins bestämmande roll i sista instans" skymt sikten. Även på det ekonomiska fördelningsområdet har man ofta undvikit en bred och allsidig analys av klassförhållandena genom att rikta det mesta av jämlikhetsdebatten mot förhållandena i överklassens överskikt och arbetarklassens underskikt.

En viktig del av detta forskningsspår handlar om arbetslivets utveckling, människors villkor, inflytande- utvecklings- och samverkansmöjligheter där, liksom konsekvenserna i sådana avseenden av den tekniska utvecklingen. Under 70- och 80-talet fanns samverkansformer mellan fackföreningsrörelsen och den arbetsvetenskapliga forskningen som vad jag kan förstå till stor del försvunnit (delvis naturligtvis beroende på att denna forskningsmiljö försvagats).

Ett fjärde forskningsspår handlar om en kritisk och empiriskt grundad värdering av den makroekonomiska politikens möjligheter och begränsningar. Min utgångspunkt i boken är som sagts ovan att man i arbetarrörelsen överskattat dess betydelse både historiskt och idag. Den höga prioritet det fått i debatten borde prövas mot en grundligare empirisk undersökning av dess reella förutsättningar och resultat, såväl förr som nu, både under reformismens guldålder under de första efterkrigsdecennierna och dess reträtt sedan dess. I mina ögon utgör den makroekonomiska teoribildningen, såväl i dess keynesianska som i dess

nyklassiska versioner, förenklade modeller och teorier som har alltför stora vetenskapliga pretentioner när det gäller att förstå och handskas med de ytterst komplexa och ömsesidigt samverkande bakgrundsfaktorer som formar den ekonomiska utvecklingen. Än mindre kan de på det sätt som de åtminstone tidigare gjort anspråk på förutsäga framtiden. Institutionell teori, beteendekonomi och kritisk realism har delvis stuckit hål på detta synsätt.

Liksom jag inte är någon historieforskare är jag heller ingen vetenskapligt skolad och akademiskt förankrad ekonom. Men i mina ögon ser det ut som om något av ett vetenskapligt skifte är på gång på den ekonomiska vetenskapens område. Det ämnet borde stå högt upp på arbetarrörelsens idépolitiska dagordning. Inte minst på detta område har ju arbetarrörelsens stolta traditioner i en tid då politiken formades i en nära samverkan med tidens mest avancerade och radikala forskningsmiljöer. Så ser det vad jag kan se inte ut idag.

*

Det andra huvudspåret jag vill peka ut förflyttar oss från forskningen till arbetarrörelsens interna värld och idédebatten där, och framförallt då LO:s möjligheter och ambitioner att mer aktivt delta i detta arbete. Jag är angelägen att kalla det just *arbete*: det är inte fråga om tyckande och opinionsbildning i form av debattartiklar och aldrig så välformulerade krönikor. Vad vi saknar idag är mer djupgående analytiska projekt av en slags ideologisk "grundforskningskaraktär" – en nivå där varken partiet eller LO varit vana att röra sig. Ett positivt exempel är det produktivitetsprojekt som med IfMetalls stöd dragits igång inom Arenagruppen.

Idépolitik i arbetarrörelsen har länge framförallt rört sig om kritik av borgerlighetens aktuella utspel eller i bästa fall av dess ideologiska grundsyn på samhället – liberalismens och konservatismens idétraditioner. Den inriktningen har mestadels lett till betydelsefulla skolningsinsatser, men detta på ganska elementär nivå. Det räcker inte för att angripa vidden och djupet av arbetarrörelsens ideologiska kris idag. I den verksamheten utgår vi i själva verket från att rörelsen *väsentligen redan har svaret* på tidens frågor.

Kort sagt: vi vill inte fullt ut inse eller erkänna att arbetarrörelsens kris inte bara handlar om opinionsbildning, sjunkande röstetal och eller brist på "visioner". Det är i grunden en *ideologisk* kris och en helt central del av detta är att den också är en *kunskapskris*.

Inom den ramen har vi också haft svårt att granska vår egen historia. Debatten undviker den uppenbara frågan om varför arbetarrörelsen sedan över ett halvsekel kommit att vika sig, såväl praktiskt som

ideologiskt, för den marknadsfundamentalistiska kapitalismens tilltagande dominans. Den historiska analysen hänger inte ihop. Å ena sidan vill man helst hävda att man i grunden haft rätt hela tiden. Å andra sidan måste man på punkt konstatera att man i de konkreta ställningstagandena lett utvecklingen åt fel håll i förhållande till våra grundläggande värderingar. Ambivalensen på detta området gör arbetarrörelsens självbild och självuppfattning smått schizofren, samtidigt som vi famlar vanmäktigt i luften för att förstå den högerpopulistiska vågen i breda löpntagarskikt.

Det saknas idag forum för det slag av idépolitiskt *arbete* jag talar om. De fora vi har tillgång till är splittrade och i viss mån dysfunktionella. Det saknas bärande institutionellt stöd för samverkan och samordning av arbetarrörelsens idédebatt. Särskilt svag är sådana institutionella stödförband för LO och fackföreningsrörelsen som helhet, och för dess möjligheter att öva idépolitiskt inflytande i socialdemokratien.

*

Jag har med min bok – av skäl jag varit inne på ovan – velat hävda att en förutsättning för att arbetarrörelsens kris ska kunna hävas är att LO på ett helt annat sätt än hittills kliver in i samhällsdebattens centrum. Det reser frågan om vilka förutsättningar LO har att ta det initiativet. Det reser också frågor kring möjligheterna att samla fackföreningsrörelsen som helhet, *löntagarkollektivet* – dvs inklusive hela eller delar av tjänstemannarörelsen – kring en sådan uppgift.

På denna punkten har jag svårare att ens peka ut riktningar eller frågeställningar på det sätt jag nyss försökte göra kring forskningen. Det är, som jag upplever det, en fråga om att resa en uppgift från en slags nollpunktsläge.

I detta nolläge gäller Gramscis klassiska lösen: förnuftets pessimism och viljans optimism.

arenaidé